

Fem statliga byggnadsminnen utökas

Publicerad 29 januari 2021

Regeringen har beslutat att utöka det statliga byggnadsminnet på fem statligt ägda jordbruksegendomar, så kallade kungsgårdar. Beslutet gäller Höjentorps kungsgård i Skara, Herrsätters kungsgård i Åtvidaberg, Dalby kungsgård i Lund, Hjälmslulls kungsgård i Helsingborg och Kastellegårdens kungsgård i Kungsälvs och Göteborgs kommun.

- Dessa jordbruksegendomar berättar spännande och viktiga delar av Sveriges och den statliga förvaltningens historia. Samtidigt som de har ett högt kulturhistoriskt värde fungerar de även idag som levande jordbruk. Kulturmiljö utgör en grundsten i ett hållbart samhällsbygge. Därför är det extra roligt att bidra till att dessa gårdar genom utökat skydd kan finnas kvar för framtida generationer, säger kultur- och demokratiminister Amanda Lind.

Bebyggelsekärnorna i de fem jordbruksegendomarna är sedan tidigare förklarade som statliga byggnadsminnen. De nu föreslagna utökningarna av de statliga byggnadsminnena gör att jordbruksegendomarna ses som en helhet i kulturmiljövården. Den fastighetsstrategi som läggs fram i Kulturarvspolitik (2016/17:116) anger att statligt ägda kulturhistoriska fastigheter ska vara skyddade som statliga byggnadsminnen om de har synnerligen högt kulturhistoriskt värde.

Kungsgårdar representerar en viktig del av det statliga kulturarvet. Idag återstår endast ett mindre antal kungsgårdar i statlig ägo. Kungsgårdarna var en central del i kronans tidiga organisation och maktutövning. Genom att resa runt och bo på de olika kungsgårdarna kunde kungen kontrollera de omkringliggande trakterna. Gårdarna erbjöd mat och hushållning, men fyllde även en viktig funktion för djurhållning av kungens och ridderskapets hästar. Förutom mark för odling och bete ingår skogar för virke och ved, fiskevatten och ofta djurgårdar eller hjorthagar i anslutning till kungsgårdarna som fungerade som levande skafferi. I senare tider fungerade många kungsgårdar som en del av statens försörjningssystem genom att delas ut som förläningar istället för lön till ämbetsmän och militärer inom Indelningsverket. Detta system har starkt bidragit till att kontinuiteten av verksamhet på dessa gårdar har funnits i flera hundra år i statlig ägo.

Om de fem kungsgårdarna

Höjentorps kungsgård (Skara kommun)

Höjentorps borg eller slott har varit säte för stormän och biskopar under medeltiden. Höjentorp övertogs av vasakungarna som efter reformationens början 1527 drog in Höjentorp till kronan. Borgen eller slottet förstördes under krig mot danskarna 1566. Från början av 1600-talet var ett nybyggt slott boställe för landshövdingen i Skaraborgs län. Sedan 1680-talet har Höjentorp varit i statlig ägo och utarrenderats.

Genom Jonas Alströmers arrende hade även Höjentorp en roll i uppbyggnaden av industrialiseringen i Sverige (ull till vävindustrin) och vårt moderna utbildningsväsende (första lantbruksskolan).

Torp tillkomna under 1800-talet bidrar till att öka gårdens kulturhistoriska värde. Vägstrukturen är ålderdomlig och välbevarad i sina ursprungliga lägen.

Herrsätters kungsgård (Åtvidabergs kommun)

Herrsätters kungsgård representerar en viktig del av kulturarvet, sett ur ett såväl lokalt, regionalt som nationellt perspektiv. Fastigheten med gårdsbebyggelse, åkermark och hagmark utgör en välbevarad historisk enhet med lång hävd.

Herrsäter innehåller flera kulturhistoriska värden och värdefulla kulturpräglade landskap. Herrsätters gård med dess ägor beskriver väl begreppet kungsgårdar och kan ses som representativ för dess funktion i samhället under lång tid. Ända sedan 1300-talet har Herrsäter varit del av ett maktspel mellan kronan och adeln och kan bidra till berättelsen om bildandet av den svenska staten. Under stormaktstidens militära expansion fungerade Herrsäter som säte och administrativ plats för befäl och bidrog till försörjning för både manskap och befäl.

Den långa kontinuiteten som finns på Herrsäter leder ända till 1800-talets slut och är tydligt läsbar i kulturmarken och bebyggelsemiljön. Utformningen på Herrsätters gårdscentrum är huvudsakligen tillkommen i början av 1800-talet och den utgör ett värdefullt exempel på Indelningsverkets byggnadskultur.

Den goda åkermarken kring gårdscentrum är troligtvis anledningen till gårdens placering. Av den kringliggande bebyggelse som finns kvar på nuvarande ägor finns tre torp av kulturhistoriskt värde. Skogens sammansättning har skiftat och visar tydligt på skogsbrukets förändring i modern tid.

Dalby kungsgård (Lunds kommun)

Dalby kungsgård representerar en viktig del av kulturarvet, sett ur ett lokalt, regionalt, nationellt såväl som skandinaviskt perspektiv. Fastigheten med gårdsbebyggelse, åkermark och hagmark utgör en välbevarad historisk enhet med lång hävd och är än idag ett levande jordbruk med tusenårig kontinuitet. Kungsgården har fungerat som kungsgård både för den danska och svenska kronan. Ägorna har tillhört kungsgården under en mycket lång obruten tidsperiod. Gårdens markanvändning, arrondering och bebyggelse är ett levande exempel på statens historiska gods- och förvaltningspolitik över tid.

Den kompletta medeltida anläggningen utgör som helhet en miljö med mycket stort värde som speglar det medeltida gårdskomplexet där kungsgården, hästhagarna och jaktparken i Dalby Söderskog ingår. Av särskilt värde bedöms Häststallet vara då det berättar om gårdens långa kontinuitet av hästhållning i såväl exteriör som interiör.

Hjälmslulls kungsgård (Helsingborgs kommun)

Hjälmslulls kungsgård i sin helhet, med all mark och alla byggnader, har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde. Kungsgårdarna har haft en central roll i den svenska historien och Hjälmslull är ett exempel på kronans jordinnehav under historien. Hjälmslulls kungsgård belyser dessutom ett annars mindre välbeskrivet skede i Sveriges historia, den period då Skåne var danskt. Källor fastställer åldern på Hjälmslulls kungsgård till tidig dansk medeltid. Endast tre, Hjälmslull inräknat, av de alltså statligt ägda kungsgårdarna har en kontinuitet som kan hänvisas till tidig medeltid och har kontinuerligt ägts av kronan, vilket måste ses som ett värde i sig. Kungsgårdens marker rymmer flera bevarade landskapselement som förklarar jordbrukslandskapets utveckling från medeltiden till idag.

Kastellegårdens kungsgård (Kungälv kommun och Göteborgs kommun)

Kastellegårdens kungsgård representerar en viktig del av kulturarvet, sett ur ett såväl lokalt, regionalt, nationellt som skandinaviskt perspektiv. Fastigheten med gårdsbebyggelse, åkermark och hagmark utgör en välbevarad historisk komplex enhet med lång hävd.

Kastellegårdens läge i historisk gränstrakt mellan Norge, Danmark och Sverige belyser det strategiska läget gården haft i det geopolitiska spelet länderna emellan. Berättelserna om de många kungamöten som ägt rum vid staden Kungälv understryker platsens värde som utpost och den kungliga maktens utveckling i Norden, vilket slutligen mynnade ut i de nordiska stater vi har idag.

I området för Kastellegårdens ägor kan inte mindre än tre olika lägen för kungsgårdar och borgar hittas. Området har länge varit ett maktcentrum ur ekonomisk och politisk synpunkt. Såväl markerna till

stormansgården, kastellet i Kungahälla och Ragnhildsborg ingår fortfarande i fastigheten vilket är av särskilt stort värde.

Gården speglar genom sin funktion som översteboställe mellan åren 1693 och 1821 inom Indelningsverket en viktig del av den svenska samhällshistorien. Denna tid har i hög grad satt sin prägel på Kastellegården.

Under början av 1900-talet, när antalet torpare under gården hade minskat, anställdes arbetskraft istället inom statarsystemet. Kastellegården hade flera anställda statare. De bevarade byggnaderna på Berget och Skansen uppfördes som statarbostäder och används ännu idag som bostäder. Bevarade torp och statarhus har ett stort värde och fyller en pedagogisk funktion då de berättar en viktig del av den svenska samhällshistoriska utvecklingen.

Det kontinuerliga jordbruket, som har varit en bas i gårdens ekonomi så långt tillbaka vi kan följa har ett avgörande värde för anläggningen som helhet.

Fakta

Riksdagen har genom bestämmelser i kulturmiljölagen (1988:950) beslutat att statens byggnader av byggnadsminnesklass ska regleras i en förordning (2013:558) om statliga byggnadsminnen (FSBM). Kriteriet synnerligen högt kulturhistoriskt värde är gemensamt för de båda typerna av byggnadsminnen. De statliga byggnadsminnena förvaltas av flera olika myndigheter.

Tillsynsansvaret ligger hos Riksantikvarieämbetet (RAÄ). Frågan om en byggnad ska förklaras för statligt byggnadsminne prövas av regeringen efter en framställning från RAÄ. När en byggnad förklarats för statligt byggnadsminne ska RAÄ genom skyddsbestämmelser ange på vilket sätt byggnadsminnet ska vårdas och underhållas och i vilka avseenden det inte får ändras.

Byggnadsminnena i Sverige har stor spännvidd i tid och rum, allt från medeltida borgar till modern bebyggelse från 1900-talet omfattas. Det finns drygt 280 statliga byggnadsminnen i form av exempelvis kungliga slott, regerings- och domstolsbyggnader, försvarsanläggningar, broar, fyrrar och järnvägsmiljöer.

- [Svenska statens kungsgårdar \(sfv.se\)](http://sfv.se)
- [Förordning och vägledning om statliga byggnadsminnen \(raa.se\)](http://raa.se)